

Tyustya fejedelem a mordvin folklórban és Vaszilij Radajev epikus költeményében

1.1. A mitológia minden nép szellemi kultúrájának uralkodó eleme, mely az adott népcsoport által a világról alkotott kezdetleges elemi fogalmak differenciálatlan egységét fogja össze. A mítoszok világmagyarázó szándékúak, mindig a már ismerttel, a tapasztalattal próbálják megérteni az ismeretlent. A mitológia zárt, szimbolikus, bináris oppozíciókból építkező rendszer, amely a bevett életformák által egy újabb, magasabb rendű realitást teremt, ezt a magasabb rendű realitást pedig az adott mitológiai hagyomány hordozói idealizált őstípusként, azaz archetípusként fogják fel. Az egy nép mitológiáját alkotó mítoszok tematikusan csoportosíthatók. A kozmogenezis mítoszai a világegyetem kialakulását mesélik el, az ehhez szorosan kapcsolódó teremtésmítoszok a Föld születését és az ember létrejöttét, a kalendáriumi mítoszok jelképesen a természet ciklikus változását reprodukálják, az eszkatológikus mítoszok a világ végét jövendölik meg, a heroikus mítoszok pedig azt mutatják meg, hogy a világ, bár kozmikus, mégis elsősorban az emberre és annak érdekeire van szabva (Meletyinszkij 1985).

A heroikus mítoszok főszereplői, hősei minden mitológiai rendszerben az adott népcsoportot, nemzetséget vagy törzset személyesítik meg, annak jó és rossz tulajdonságaival. A hősök életpályája az adott népcsoport életpályája, annak szakaszai a népcsoport kollektív történelmének egy-egy állomását alkotják. Mint ahogy azt a heroikus mítoszok narratív struktúrájának elemzésében legjelentősebb eredményeket elérő orosz strukturalista irodalmárok – többek között Mihail Bahtyin, Vlagyimir Propp és Jeleazar Meletyinszkij – kimutatták, a heroikus mítoszok struktúrájában bizonyos állandó elemek találhatók, amelyek a mítosz cselekményének vázát alkotják. E vizsgálat szerint a mitikus hősök csodás születésűek, különleges nevet viselnek, isteni képességekkel rendelkeznek, és mágikus tárgyakat birtokolnak. Általában valamilyen szintén csodás képességekkel megáldott lény nevei őket. A közösségbe való beilleszkedésüket, férfivé válásukat mindig avatási rítus előzi meg, amely során egy időre kívül kerülnek a társadalmi hierarchián. Különféle próbatételeket kell kiállniuk, démoni erővel kell harcolniuk, amit a megtisztulás követ. Haláluk gyakran ideiglenesnek tűnik, átmenetinek, meghagyva a reményt, hogy egyszer még visszatérnek ebbe a világba (Meletyinszkij 1985).

A mitológikus hősök figurája a folklórban a hősköltészet által őrződött meg. A hősköltészet az uráli népek folklórában közkedvelt műfaj. A hősének terminus az olyan epikus éneket jelöli, melyek középpontjában a bálványhős (obi-ugorok), a fejedelem (obi-ugor, mordvin, szamojéd) vagy a gazda (szamojéd) áll, és amely ének ennek tetteit meséli el. Tárnya valamennyi uráli népnél a harc, melynek kiváltó oka lehet: 1. feleségszerzés, illetve nőszerzéssel kapcsolatos viszály; 2. vérbosszú a megölt szülők vagy csak az apa haláláért; 3. javak megszerzése, megvédése vagy visszaszerzése; 4. harci kedv kielégítése.

Tyustya fejedelem alakja a mordvin folklór hőségeiben és az abból születő, Vaszilij Radajev által írt *Ének Tyustya fejedelemről* című epikus költeményben egy a fentiekben

ismertetett mitológiai hősalak mordvin megfelelője. A róla szóló mítosz szüzséje – amely a radajevi mű alapjául szolgált – a köré fonódó epikus énekekből rekonstruálható.

1.2. A mordvin mitológia és folklór egyik legközismertebb alakja Tyustya fejedelem. Már a neve is problémákat vet fel: a *tyustya* szó etimológiája bizonytalan. Egyes nézetek szerint a *tjokš* 'tető' és *atja* 'atya' szavak összekapcsolásából jöhetett létre. Jelentése 'vezető', 'legfelsőbb atya', 'fejedelem'. Eredetileg tehát a mordvinok nem személynévként, hanem rangként, az *inje azor* 'fejedelem' szinonimájaként használhatták a *tyustya* kifejezést; a nemzetség legidősebb tagját nevezhették így (Dugántsy 1999: 221). Mások a *tyustya* szót a moksában *tjašte*, az erzában *tješte*, 'csillag' jelentésű szóval hozzák összefüggésbe (Devyatkina 2004: 131). Hangalakja nyelvjárásonként változó. Sajátos szokások fűződtek hozzá: bizonyos mordvin falvakban, Torbejevóban és környékén a törzseknek soha el nem fogyó saját gyertyájuk volt, melyet mindig a nemzetség legidősebb tagja gyújtott meg, mikor a nemzetség rituális szertartásra készült. A gyertyát nyírkéregben tartották és *tjostjának* nevezték. Egy másik hagyomány, már a fejedelemről szóló folklórral kapcsolatban: bizonyos falvakban, ha Tyustya fejedelemről énekeltek, az ének megkezdése előtt az énekes a falu áldását kérte. E szokás miatt egyes folklórgyűjtők a fejedelmet pogány istenként jegyezték fel. A mai napig él az a mondás a mordvinok között, hogy „Tyustya kora...”.

Bár a népköltészetéről általánosan elmondható, hogy nem ismer irodalmi kategóriákat és szinkretikus műveket hoz létre, mégis kimutatható, hogy az archaikus folklórra először az epikus művek túlsúlya a jellemző, majd a fokozatosan egyre nagyobb tér jut a lírai elemeknek (Pusztay 1988). A mordvin folklór legnagyobb részét az epikus alkotások teszik ki (legendák, mesék, mondák, mitológiai énekek, hősénekek, családi-nemzetségi énekek), melyek jelentős része Tyustya figurája köré rendeződik.

A fejedelem kiléte vitatott, bár a mordvin nép tudatában a mai napig, mint valaha létezett történelmi vezéralak él. A lejegyzett Tyustya-történetek nagy része hőséneke, azaz olyan epikus ének, amelynek középpontjában a hős fejedelem és az ő cselekedetei állnak. Mivel ezek a hősénekek és a Tyustyáról szóló egyéb folklóralkotások, illetve bizonyos részleteik különböző időszakokban keletkeztek, különböző tartalommal és helyi variánsokkal, Tyustya alakja is változó bennük. A legtöbb Tyustya-történetben azonban csodás erejű, mitologikus hősként említik, aki határozott, megfontolt és erős, a népének megtestesítője annak jó tulajdonságaival. A róla szóló folklóralkotások közül az őt jó gazdaként ábrázolók archaikusabbak, mint amelyek rossz, a feladatait elhanyagoló vezérként mutatják be, mert ezekben a szövegekben még megfigyelhetők az ősi mordvin társadalom bizonyos jellemzői, mint például a fejedelemválasztás módja, az öregek döntéshozó szerepe stb. A Tyustyát igazságtalannak, tékozlónak bemutató történetek csak a XVII-XVIII. században keletkeztek (Devyatkina 2004: 131).

Tyustya tehát a mordvin mitológia egyik törzsi vezére, archaikus hőse, aki a folklór által őrződött meg a mordvin nép kollektív tudatában. Egy hős, akinek világra jötté az erza Felső Isten, Niskepaz¹ ajándéka volt az embereknek. Különleges gyermekként született („...*vasból van a sarka, / kőből feje búbjá, / térdét vas takarja, / homlokán a felkelő nap, / tarkóján fényt a hold ad, / minden hajszál-hegye csillag...*”, MVD² I/22. 82–83.³), egyes történetekben egy

1 Niske, Niskepaz: a mordvin mitológiában központi szerepet betöltő legfőbb istenség erza neve.

2 MVD: Mordwinische Volksdichtung, Heikki Paasonen, MSFOu. I-VIII.

3 Az MVD-ből származó idézetek a cikk szerzőjének saját fordításai az eredeti szöveg alapján.

hetven éves öreg özvegyasszony gyermekeként, aki tisztában van fia küldetésével. Csodás képességekkel rendelkezik, uralkodik víz és föld fölött. A pillantásával képes építeni és rombolni, alakot változtat, ha úgy hozza a szükség, egyik pillanatban még ember, a másikban már paripa, méh, holló vagy akár csuka. Munkáját és uralkodását a földön csodás lények (egy vascsőrű holló, három fecske, egy méhkirálynő és egy fehér paripa) és tárgyak segítik: egyik kezében pálca, mellyel képes varázsolni vagy akár a vizet kettéválasztani, a másikban trombita, melynek olyan a hangja, mint a mennydörgés, mintha az istenek és az ősök kiáltanának. Azok között a hegyek között lakik, ahol a nap felkel („*Két vénséges vén hegy között, / szépséges szép völgyhajlatban*”, Az erzák eredete, Finnugor és szamojéd regék és mondák I : 281), a leggazdagabb emberként él egy ezüstpalotában, életét Niske támogatja.

A népköltészeti gyűjtések epikus alkotásai tehát uralkodóként, harcosként, varázslóként és jó földművesként ábrázolják egyszerre, olyan különleges emberként, akinek fejedelemsé válassztása is különleges („...*fejedelem akkor leszek / ország feje akkor leszek / pálcámat ha földbe dugom, / míg oda- és visszajutok, / ha a pálca gyökért ereszt, / ha pálcámnak zöld színe lesz, / fejedelem akkor leszek...*”, MVD I/19-20. 72–73; „*Mind összegyűlt egy helyre / Nem mozdult a kancsó füle. / Úgy látszik nincs itt egy se', / ki közöttünk tyustya lenne... / Mikor Tyustya házába tértek, / a kancsó füle megmozdult feléje, / mindnyájan megörvendeztek: / te leszel néped vezére...*”, MVD I/23–24. 90–92.). A fejedelemsé válasszott Tyustya erőskezű, igazságos és szigorú uralkodó, aki az ellenség jöttét előre megérzi („...*Sötét erdőn járva-elve, / ér az erdő közepére, / elér egy nyírfaligetbe, / sajogni kezd ott a szíve, / háborogva dül elméje...*”, MVD I/19–20. 72–73.). Bátor harcos, aki trombitájával hívja csatába a népét. Mikor azonban felismeri, hogy az ellenség túlerejével szemben győzni képtelen, nem kockáztatja népe életét, hanem mint a mitikus hősök általában – elvezetve azt, aki vele tart – kivonul a társadalomból. A Tyustya-történetek gyakran fejeződnek be a Bibliából jól ismert történethez hasonlóan úgy, hogy a hős Niske Isten fiaként ételt oszt a vándorlás alatt megéhező népének, majd a tengerhez érve pálcájával rámutat (vagy a vízre fúj) és kettéválasztja azt („...*Ráfújt Tyustya a tengerre / a tengert így kettészelve / Tyustya elindult előre / őt követve a jó népe, / mikor átérnek a vízen / a tenger ismét helyén terem...*”, MVD I/22. 89–90.). Átkel a nagy vízen (az uráli népek mitológiájában a víz, folyó vagy folyam a világfához hasonlóan az égi és a földi szféra, az itteni és a túlvilág elválasztója, Hoppál 1975), és nem hallani többet róla. Más legendák szerint Tyustya halálának közeledtét érzi, és mivel nem akarja, hogy népe lássa őt a túlvilágra távozni, inkább egyedül vonul el egy ismeretlen helyre, csak a trombitáját hagyva emlékül. Egyes történetek „nyitva hagyják” visszatérésének lehetőségét, várják a világ utolsó nagy harcát, amikor ő fogja a trombitájával harcra hívni a mordvinokat. A mai napig, különösen szeles időben, mikor a kémények trombitáló hangot adnak ki, a mordvinok azt mondják: „Tyustya él” (Devyatkina 2004: 131).

A folklórból megismert Tyustya fejedelem alakja tehát egy olyan mitologikus hős, aki a Meletyinszkij-féle mitológiaelmélet alapján megfeleltethető a heroikus hősmítoszok hősmoddelljének, a köréje rendeződő epikus történetek pedig egy heroikus mítosz maradványai, amelyek a hős-archetípusok általánosan ismert életpályájának megfelelően tematikusan csoportosíthatók.

2.1. Tyustya közismert figurája Vaszilij Radajevet, a XX. századi mordvin irodalom egyik legmeghatározóbb személyiségét is megihlette. Radajev jól ismerte más finnugor népek és saját népének népköltészetét, hagyományait. Különös figyelemmel tanulmányozta a két nagyobb

finnugor nép, a finnek és az észtek eposzait, hamar tervbe vette egy nagyobb szabású, a Kalevalához és a Kalevipoeghez hasonlatos mordvin epikai mű megírását. Folklorisztikai kutatásokat végzett, népköltészeti anyagokat gyűjtött, majd 1960-ban napvilágot látott a Szijzsar⁴ című alkotása. A mordvin népi eposzként emlegetett mű egy komoly és sok szempontból építő jellegű irodalmi vitát indított el műfaji megjelölése miatt. Főhőse, Szijzsar ugyanis nem az egész mordvin folklórban, csupán a Volga bal partján élő mordvinok között ismert. Az író tartózkodott a véleménynyilvánítástól, de alaposan átdolgozta művét. A második és egyben végleges változat 1973-ban jelent meg.

A Szijzsar-témával egyidejűleg kezdett el a legendás hősalakkal, Tyustyával foglalkozni; 1991-ben, halála évében jelent meg az Ének Tyustya fejedelemről című epikus költeménye, melynek központi figurája az egész mordvin néphagyományban jól ismert mitikus hős.

2.2. Az epikus költemény tizenhét fejezetből áll, nagyjából kilencezer sor terjedelmű. Szüzséje mitologikus; alaptémája azokból a Radajev által gyűjtött hősenekekből tevődik ki, amelyek Tyustya születésének körülményeit beszélik el. Radajev költeményében Tyustya a mordvin folklór epikus költeményeiben leírtakhoz hasonlóan előkelő származású (a radajevi műben Nagykuzsó⁵ fejedelmének az unokája, a folklórban Niske küldötte), mégis szerény körülmények között (a radajevi műben a mezőn, a folklórban egy szegény öregasszony gyermekeként), csodás módon születik (*„...gyönyörű szép, hajnalcsillag, / ezüst fényben ragyog szeme, / szőke, göndör haja csillog, ajka kerek mogyoróhéj, / teste erős, válla széles, / mosolyától a nap ragyog, erdő fáí örvendeznek, / még a tölgy is kivirágzik, / ágain szép almát érlel.*”⁶ ÉTF:⁷ 79). Sorsát már a névadásakor kijelölik, nevét egy ősről kapja, aki hosszú ideig igazságosan uralkodott Nagykuzsó felett. Már újszülöttként különleges rítuson esik át, három éjjel három folyó forrásánál fürösztik, aminek eredményeként bebizonyosodnak emberfeletti képességei. Mire a fürdetést befejezik, öt éves gyermekké lesz. A fürdetés után nemcsak járni, hanem beszélni is tud, hatalmas iramban fejlődik. Négy-öt hónap alatt további öt évet nő, ereje is rendkívüli. Képességeinek és isteni származásának hamar híre megy. Képes az állatokkal kommunikálni. Ősi varázsigéket ismer, amelyekkel vizet tud fakasztani, tüzet tud gerjeszteni, és összeforrasztja a törött csontot. Vihart gerjeszt, lelket gyógyít, az állatok megvédik őt. Ahogy a heroikus hősök általában, míg ereje teljéhez nem ér, és csodás képességei tökéletessé nem válnak, ő is védelemre szorul. Egy olyan különleges személy segítségére van szüksége, aki szintén csodás képességekkel bír, akitől tanulhat, és aki képes megvédeni az őt elpusztítani vágyó gonosztól. Jurtaj atya Niske isten küldötte, *„...ki tanácsot kap istenektől / kap a világ dolgaira*”. A társadalomtól elzárva él és neveli Tyustyát hőssé, aki mellette készül fel arra, hogy apját megbosszulva legyőzze a káoszt és a démoni Keljaksát, hogy rendet teremtsen a mordvin területeken. Tyustya életének céljáról a mű végén újra megbizonyosodhatunk, hiszen neki kell a legnehezebb útra lépnie, hogy visszatérhessen a társadalomba. Minden körülmény adott, hogy nevéhez méltóan nagy hős váljék belőle, ehhez azonban le kell győznie a káoszt, és annak urát, aki a radajevi műben Kudadej fejedelmének özvegye, Keljaksza.

4 Vaszilij Radajev: Szijzsar, mordvin eposz. Európa Kiadó, Budapest, 1984. Fordította: Bede Anna

5 Nagykuzsó: helynév, egy fiktív mordvin falu neve, ahol Tyustya nagyapja a fejedelem

6 Az idézetek a továbbiakban Vaszilij Radajev: Ének Tyustya fejedelemről című epikus költeményéből származnak, Budapest, 1999. Fordította Dugántsy Mária

7 ÉTF: Ének Tyustya fejedelemről, Vaszilij Radajev, Budapest, 1999.

Keljaksa a történetben Tyustya ellenpontja, a gonosz erők küldötte, apjának gyilkosa, és birtokainak elrablója. Míg Tyustya az égi régiót, Niskét képviseli, addig ő az alvilág ismerője és a fekete mágia tudója. Képességei már a költemény legelején megmutatkoznak, mikor a III. énekben Kezsendejre⁸ erőt, Valdazsra⁹ pedig olyan átkot szór, minek következtében az holtan esik össze. Tud repülni, akár egy boszorkány, és túljár még Kujarmó, a gonoszok vezérének az eszén is, hogy megszerezze annak tölgyfadobozát. Az istenekkel veszekszik, szeme szikrákat szór, a földekre tűzsárkányt küld. Kitartó munkával legyőzi az ellenszegülőket és kiteljesíti a káoszt az erzák–moksák földjein. Egyedül Tyustyát nem sikerül megölnie, a vele való összecsapásra még várnia kell. Sikertelenségén keseregve gyakran szalad segítségért és titkos információkért nővéréhez, Vezor anyóhoz.

Vezor anyó olyan bölcs öreg, aki tudja az emberek sorsát, ismeri a jövőjüket. Ő árulja el hűgának, Keljaksának Tyustya eljövetelét és jósolja meg neki saját vesztét. A társadalomtól elzárva él, a Csihán-hegy lábánál lakik, azoknak a forrásoknak a tövében, amikben Tyustyát születésekor megfürdették. Olyan rituális hely ez, ahol a szférák találkoznak, és ahol a mágikus megtisztulás végbemegy.

Vezor anyó bináris ellentétpárja Jurtaj atya, aki különös jelentőséggel bír Tyustya hőssé válásának történetében. Niskepez küldötteként az égi régió képviselője, az a mitikus személy, akinek feladata, hogy a társadalomtól elzárt, titkos helyen nevelje a gyermeket képessé életfeladatának betöltésére. Lakhelye a világtól távol esik, Vezor anyóhoz hasonlóan az égi és a földi szféra határán él, csak a nagy vízen keresztül, csónakkal lehet eljutni hozzá. Házának kertjében aranyalmafák érlelik gyümölcsüket, ágaikon aranytollú madarak dalolnak.

Az almafa a mordvin mitológiában a szépség, a harmónia jelképe, a világ egyensúlyának szimbóluma, ami az égi és a földi szféra között közvetít. Ágai az égbe nyúlnak, gyökereivel pedig a földalatti szférába biztosít átjárást. Mitológiai mediátor, amely leginkább a Felső Isten, Niske által patronált területeken nő. Legtöbbször láthatatlan, és senki földi halandó nem képes megtalálni, egyedül az aranyszárnyú méhkirálynő leli meg néha, aki nektárt gyűjt róla. (Devyatkina 2004: 37).

Ilyen különleges almafával rendelkezik maga Nagykuzsó is; olyan világfa áll a falu közepén, amelyen keresztül Nagykuzsó lakosai kapcsolatba kerülhetnek Niskével. Rituális hely ez számukra, alatta mutatják be áldozataikat Niskének és tartanak gyűléseket, ez ad nekik éltető erőt. A fának mágikus tulajdonságai vannak; már messziről ragyog, éjszaka is fényt ad, évente háromszor virágzik és terem, tőle minden virágzásnak indul. Hatalmas ereje van, még Kujarmó doboza is hatástalan marad a közelében, ezért Keljaksa a gonoszokkal ellophatja és Kudadejbe szállíttatja.

Kujarmó doboza a gonosz hatalmakat szolgáló démoni tárgy, amely a műben az almafával helyet cserélve elpusztítja Nagykuzsót. Benne az almafában rejlő életerővel ellentétben a halál lakozik. A gonoszok vezére őrzi a föld alatt a tölgyfából készült mágikus erejű dobozt, melyet Keljaksa ellop, és a falu fölött kinyitva kiengedi belőle azt az átkozott erőt, ami a boldogság csíráját is elpusztítja. A szétáradó negatív energia elemi katasztrófákat idéz elő, megöl minden élőlényt és feketévé változtatja a természetet.

Az epikus költemény fő szerkesztési elve a jó és a rossz bináris oppozíciója.

8 Kezsendej: Keljaksa férje, a Nagykuzsóval szomszédos birodalom, Kudadej fejedelme

9 Valdazs: Tyustya apja, Nagykuzsó fejedelmének a fia

	JÓ	ROSSZ
Személyek	Tyustya és családja	Keljaksa és családja
	Jurtaj atya	Vezor anyó
	Niske Isten	Kujarmó, az alvilági gonosz
Tárgyak	Nagykuzsó almafája	Kujarmó doboza
Képességek	Tyustya beszél az állatok nyelvén, rendkívüli gyorsasággal nő és rendkívüli ereje van	Keljaksa repül az égen és föld alatt, ismeri a varázsigéket és az átkokat
	Jurtaj atya olyan bölcs öreg, aki Niskével beszél és ismer minden varázsigét, látja a jövőt	Vezor anyó olyan bölcs öregasszony, aki varázserővel bír és ismeri a jövőt
Helyszínek	Égi szféra	Földalatti szféra
	1. Jurtaj atya kertje	1. Medveölgy 2. Gonoszok völgye 3. A föld alatt lakik Kujarmó 4. Ljonka ¹⁰ , az elátkozott lány a föld alatt lakik egy barlangban

Az epikus költemény a heroikus mítoszok szüzséjét követi (csodás születés, különleges név, isteni képességek, társadalmon kívül nevelkedés, csodás képességekkel megáldott lény), bár csak a beavatási rítusig jut – Tyustya elindul a hármas úton. A főszereplők és a történetben szereplő tárgyak mitológiai ihletésűek.

3. A folklórban szereplő Tyustya-figura a cikk elején megfogalmazott mitológiai hős-archetípus mordvin megfelelője. A köréje rendeződő epikus folklóralkotások a Meletyinszkij-féle mitológiaelmélet által megfogalmazott heroikus mítosznak a maradványai, amelyek a történelem folyamán kisebb vagy nagyobb mértékben elvesztették szavahihetőségüket, mitológiai jellegüket. Vaszilij Radajev az adott mitológiai hagyomány hordozójaként, mordvin nemzetiségű íróként vállalkozott arra, hogy Tyustya alakját beemelje a mordvin irodalomba, hogy irodalmi hőssé tegye a népi hőst.

Sajnos Radajev célkitűzése csak részben valósult meg, bár rengeteg folklóranyagot gyűjtött és rengeteg vázlatot készített, hirtelen halála után csak az Ének Tyustya fejedelemről című epikus költemény átfésületlen kiadására kerülhetett sor.

10 Ljonka: elátkozott lány, akinek Tyustya és barátai segítséget nyújtanak

Felhasznált szakirodalom

- DEVYATKINA, Tatyana: Mordvinian Mythology, *Studia Mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum 1*, Ljubljana, 2004.
- DUGÁNTSY Mária: Utószó, Ének Tyustya fejedelemről, Balassi Kiadó, Budapest, 1999.
- Finnugor-szamojéd regék és mondák*, I. kötet, Móra Kiadó, Budapest, 1998.
- Finnugor Világ*, 1997/6. szám
- HOPPÁL Mihály: Az uráli népek hiedelemvilága és a samanizmus. Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai, Szerkesztette Hajdú Péter, Corvina Kiadó, Budapest, 1975.
- MELETYINSZKIJ, Jeleazar: A mítosz poétikája, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.
- MELETYINSZKIJ, Jeleazar: A művészet ősi formái, Budapest, é.n.
- PAASONEN, Heikki: Mordwinische Volksdichtung, MSFOu. I-VIII.
- PUSZTAY János: Az uráli népek eposzai I., *Magyartanítás*, 1984/27. 6. szám
- PUSZTAY János: „Ha én szólok, észak beszél...” Tanulmányok nyelvrokonaink népköltészetéről és mitológiájáról. Pécs, 1988.
- RADAJEV, Vaszilij: Szijazsar. Mordvin eposz, Európa Kiadó, Budapest, 1984.
- RADAJEV, Vaszilij: Ének Tyustya fejedelemről, Mordvin epikus költemény, Balassi Kiadó, Budapest, 1999.
- VOIGT Vilmos: A finnugor népek epikája. Uráli népek, Szerkesztette Hajdú Péter, Budapest, 1975.